

סה

וַיֹּאמֶר בְּעֵז אֵל רֹת, הֲלֹא שָׁמַעַתְּ בְּתִי, אֵל תִּלְכִּי לְלֶקֶט בְּשָׂדֶה
אַחַר, וְגַם לֹא תַעֲבֹרִי מִזֶּה וְכוּ'. עֵינֶיךָ בְּשָׂדֶה אֲשֶׁר יִקְצְרוּן,
וְהִלַּכְתְּ אַחֲרֵיהֶן, הֲלֹא צִוִּיתִי אֶת הַנְּעָרִים לְבִלְתִּי נִגְעָךְ. וְצַמַּת,
וְהִלַּכְתְּ אֶל הַפְּלִים וְשִׁתִּית, מֵאֲשֶׁר יִשְׁאַבּוּן הַנְּעָרִים:

א דַּע, כִּי יֵשׁ שָׂדֶה, וְשֵׁם גְּדֵלִים אֵילָנוֹת וְעֹשְׂבִים יָפִים וְנָאִים מְאֹד.

[א] תורה סה – "ויאמר בעז אל רות". רבי נחמן אמר תורה זו בחדוש סיון תקס"ו. לאחר שכתב ר' נתן את נוסח התורה, הוא הציגה לרבנו לאישור. הנושאים העיקריים בתורה זו הם: תיקון הנשמות (סעיף א); אחדות מילות התפילה (סעיף ב); טעם הייסורים (סעיף ג); היכולת להביט אל התכלית שמעבר לעולם-הזה (סעיפים ג-ד); ביטול, הפיכת העצמי לאין ואפס (סעיף ד); חידושי תורה (סעיף ד); שמחה וביטול הייסורים (סעיף ה); גן-עדן (סעיף ח). ר' נתן מספר (חיי-מוהר"ן צד): "פעם אחת אמר: כל תורה יש לה מעשה. והתחיל לספר המעשה של התורה 'ויאמר בעז אל רות' בלקוטי א' סימן ס"ה שהגיד בעת ההיא. וסיפר: עזות היה לו בת, ושלחה אל המים לשאוב אל הכד וכו'. ולא רצה לספר יותר מחמת שכבר הגיד התורה" (ביאור אפשרי למעשה זה מובא בהערה קיב). מומלץ ללומד לעיין בהוספה שבסוף ההערות לתורה זו. הסקירה ההיסטורית המובאת שם מספקת הקשר ורקע החיוניים להבנת המושגים הנידונים בתורה זו.

וַיֹּאמֶר בְּעֵז אֵל רֹת, הֲלֹא שָׁמַעַתְּ בְּתִי, אֵל תִּלְכִּי לְלֶקֶט בְּשָׂדֶה אַחַר, וְגַם לֹא
תַעֲבֹרִי מִזֶּה וְכוּ'. עֵינֶיךָ בְּשָׂדֶה אֲשֶׁר יִקְצְרוּן, וְהִלַּכְתְּ אַחֲרֵיהֶן, הֲלֹא צִוִּיתִי
אֶת הַנְּעָרִים לְבִלְתִּי נִגְעָךְ. וְצַמַּת, וְהִלַּכְתְּ אֶל הַפְּלִים וְשִׁתִּית, מֵאֲשֶׁר יִשְׁאַבּוּן
הַנְּעָרִים (רות ב ט):

[ב] התורה מצווה את מי שעובד את אדמתו לא לקצור בקצה השדה, ולא לאסוף את השיבולים שנפלו או שנשכחו בשעת הקצירה. יש להניח שאריות אלה עבור העני והגר (ויקרא יט ט, כג כב). לכן, כששבו רות ונעמי מארץ מואב חסרות כול, שלחה נעמי את כלתה הצדיקה לשדותיו של שאר בשרה, בעז, שם יכלה רות ללקט את שאריות היבול. בעז הבחין באישה לא מוכרת זו המלקטת בשדותיו, ומיד התפעל מצניעותה ומחריצותה. בפסוקים המצוטטים כאן, בעז מעודד את רות לא ללכת לשדות אחרים, אלא להמשיך ללקוט בשדותיו. בסעיף ז ילמד רבנו כיצד הרעיונות שיובאו להלן רמוזים בפסוקים אלה.

א דַּע, כִּי יֵשׁ שָׂדֶה, וְשֵׁם גְּדֵלִים אֵילָנוֹת וְעֹשְׂבִים יָפִים וְנָאִים מְאֹד.

[ג] ה"שדה" האמור כאן הוא משל. משל לשכינה הקדושה, האלוקות השוכנת בתוכנו. על-פי הקבלה, השכינה מקבילה לספירת המלכות, ומכונה גם 'הארץ'. מקורו של דימוי זה של

וְגָדַל יָקָר יְפֵי הַשְּׂדֵה וְגִדּוּלָיו אִי אֶפְשֶׁר לְסַפֵּר, אֲשֶׁרֵי עֵינַי רָאִיתָהּ זֹאת.
וְאֵילָנוֹת וְעֵשְׂבִים, הֵם בְּחִינַת נְשָׁמוֹת קְדוּשׁוֹת הַגְּדָלִים שָׁם.
וַיֵּשׁ כְּמָה וְכְמָה נְשָׁמוֹת עֲרָמוֹת, שֶׁהֵם נְעִים וְנָדִים מְחוּץ לַשְּׂדֵה,

עצים ועשבים בספר תיקוני־זוהר, המתאר את השכינה כשדה שבו צומחות נשמות. ה"עצים" בשדה זה הם נשמות הצדיקים, ואילו הצמחים והעשבים הם נשמות תלמידי־החכמים. הן העצים והן שאר הצמחים ניזונים מן השפע של השכינה. שפע זה זורם מן החכמה והבינה אל שש הספירות שמהן מורכב פרצוף זעיר־אנופין, שהספירה התחתונה בו, 'T10, משפיעה את השפע הלאה אל ספירת המלכות (ראה נספח: אילן הספירות). הזוהר מלמד שהשכינה, המלכות, מקבילה גם לתורה שבעל־פה. לכן הנשמות הצומחות בשדה זה הן נשמות תלמידי־חכמים, כיוון שהם אלה שניזונים מן התורה שבעל־פה (תיקוני־זוהר תיקון יד דף ל, א). אפשר להרחיב ולכלול בכך גם את הפחות מלומדים, השומרים את ההלכה – דהיינו, את התורה שבעל־פה – ובכך נעשים ראויים להיכלל בעשבים ובצמחים הגדלים בשדה הזה, וניזונים מן השכינה, התורה שבעל־פה.

וְגָדַל יָקָר יְפֵי הַשְּׂדֵה וְגִדּוּלָיו אִי אֶפְשֶׁר לְסַפֵּר, אֲשֶׁרֵי עֵינַי רָאִיתָהּ זֹאת. וְאֵילָנוֹת
וְעֵשְׂבִים, הֵם בְּחִינַת נְשָׁמוֹת קְדוּשׁוֹת הַגְּדָלִים שָׁם.

[ד] רבי נחמן יסביר בהמשך שמקור יופיו הנשגב של השדה הוא הנשמה ה"עושה פרות" – דהיינו, שומרת תורה ומצוות. האדם עוצם את עיניו בפני פיתויי עולם־הזה והנשמה זוכה אז לדבר דיבורים מתוקנים (ראה סעיף ב). במקום אחר, רבי נחמן מדבר על ההתפארות והשמחה שיש לה' מכל נשמה של יהודי. התפארות זו היא הטעם שלשמו ברא ה' את העולם (ראה ליקוטי־מורה"ן ח"א יז: א). כאן הוא מוסיף ששדה עליון זה הוא כה נשגב, ויופיו ויפי פרותיו כה יקרים, עד ש"אי אפשר לספר". זאת משום שהעולם הגשמי שאנו חיים בו הוא עולם של פיצול ושניות, ואין לנו היכולת לתאר עולם שבו הכול אחדותי. כמבואר להלן בתורה, רק מי שזכה אל התכלית, אל אחדות ה', יכול להשיג מראה שכזה. לכן רבנו מוסיף "אשרי עין ראתה זאת" – העין האחת הרואה את האחדות שבכל הדברים.

וַיֵּשׁ כְּמָה וְכְמָה נְשָׁמוֹת עֲרָמוֹת,

[ה] בעולם־הזה, גופו של אדם הוא לבוש המכסה ומעלים את נשמתו. לאחר שהגוף מת, התורה והמצוות שאדם קיים במהלך חייו נעשים מלבושיו בעולם־הבא. התואר "נשמות ערומות" מתייחס לאלו שנשמתם חסרה מלבוש רוחני זה. ייתכן שלא עשו כל מעשה טוב במהלך חייהם ולכן אין להם כל לבוש להתכסות בו, או שלאחר שעשו את מעשיהם הטובים התחרטו עליהם וכך איבדו את מלבושם הרוחני (ראה קידושין מ, ב). מלבושים רוחניים אלה נצרכים כדי להצל על הנשמה מפני אור אינ־סוף שיתגלה בעולם־הבא. כיוון שאפילו שם, העוצמה של האור האלוקי רבה ונוראה מדי עבור נשמת האדם. כדי ליהנות מהאור ולטבול בו, הנשמה זקוקה להגנה שמספקים המלבושים הרוחניים.

וּמִמֵּתִינִים וּמִצְפִּים עַל תְּקוּן, שְׂיֻכְלוּ לְשׁוּב וְלִכְנֹס אֶל מְקוֹמָם. וְגַם

אף-על-פי שהנושא העיקרי של התורה שלנו הוא הדרך שבה הצדיק הגדול מתקן את נשמות החיים ומשיבן אל השדה, צדיק מיוחד זה מתקן בהחלט גם את נשמות המתים. כפי שאמר פעם רבי נחמן (שיחות-הר"ן כג): "הרחמנות של העולם הזה – הכול רואין, ובשביל זה הכול רודפין אחר העולם הזה. כי רואין כשהאדם רעב וצמא וכיוצא קשה לו מאוד, ויש רחמנות גדול עליו. וכך מי שהולך ערום ויחף יש רחמנות גדול עליו. אבל מי שיש לו עיניים ורואה גודל הרחמנות שיש על הנשמות שבעולם הבא, כי שם בעולם הבא נמצאים בני אדם שהולכים ערומים ממש, ואי אפשר לרחם עליהם כלל. כי בעולם הזה כשהאדם ערום בלא מלבוש, אזי אפשר לקבץ נדבות עבורו ולעשות לו קאפטין [=מעיל]. אבל בעולם הבא מי שהולך ערום אי אפשר לרחם עליו כלל. כי שם אין מועיל שום רחמנות, כי איזה מלבוש הוא צריך? הלא הוא רק מלבוש של תורה ומצוות, ולזה אין מועיל שם רחמנות. אבל מי שזוכה להתקרב לצדיק אמיתי הוא יכול לרוץ להצדיק ולקח אצלו איזה מלבוש להתלבש עצמו", רבנו חתם דבריו "אשרי מי שזוכה לאכול כמה פרוקים משניות, ולשתות אחר כך איזה קפיטליך תהלים, ולהתלבש באיזה מצוות".

סוג נוסף של "נשמות ערומות" קשור לפגם הברית. האר"י הקדוש מסביר שאין עוד חטא המחולל קליפות רבות כלי"כ כמו חטא השחתת הזרע (פרי עץ-חיים, שער קריאת שמע שעל המיטה ה' עמ' שכה). כשאדם מוציא לבטלה, הוא "מוליד" נשמות הנכנסות לעולם כשהן "ערומות", ללא גוף. נשמות אלו ראויות לרחמים הרבים ביותר. הסיכוי שהן יזכו לתיקון נמוך אפילו מזה של הנשמות החסרות מלבושים ורחניים. הדבר קשור לסוד גלגול הנשמות (ראה בהערה הבאה). הגמרא מלמדת שכשפרש אדם מחוה לאחר שאכלו מעץ הדעת-טוב-ורע, הוא ראה קרי במשך 130 שנה. מטיפות אלו נולדו שדים ורוחות מזיקות (עירובין יח, ב), שחז"ל מתארים כנשמות ללא גוף, שלמעשה נולדות מכל מקרה לילה (זוהר ח"א מז, ב-מח, א; א; ראה גם ליקוטי-מוהר"ן ח"א נד: ו הערות קלב-קלג). עבורו גילה רבי נחמן את ה'תיקון הכללי' שלו – אמירת עשרה פרקי תהלים לשם תיקון קרי (ראה ליקוטי-מוהר"ן ח"א רה והערה א).

שְׁהֵם נְעִים וְנָדִים מְחוּץ לְשָׂדֶה, וּמִמֵּתִינִים וּמִצְפִּים עַל תְּקוּן, שְׂיֻכְלוּ לְשׁוּב וְלִכְנֹס אֶל מְקוֹמָם.

[1] לאחר שנשמות אלה הפרידו עצמן ממקורן – השדה, השכינה, התורה שבעל-פה – הן נודדות במרחבים הריקניים שמחוץ לשדה ומצפות לתיקונן.

מובא בקבלה שמי שמת בלי לעשות תשובה על חטאיו צריך לשוב לעולם-הזה בגלגול, כדי לתקן את מעשיו הרעים. אף-על-פי שישנן בבריאה מדרגות אין-ספור שאפשר להתגלגל בהן, כולן שייכות לאחת מארבע רמות: דומם, צומח, חי ומדבר (כלומר בן אנוש; ראה להלן, הערה לג). טיבו של החטא וחומרתו הם הקובעים לאיזו רמה תתגלגל הנשמה. נשמתו של אדם שצריך לתקן חטא חמור מאוד עשויה להישלח חזרה לעולם-הזה בתוך אחד מן הנבראים הדוממים שבו (למשל מים או סלע). אחר, שחטאו פחות חמור, יתגלגל באחת מצורות הצומח (למשל זרעים או פרות), או בבעל-חיים (כשר או לא-כשר,

אָפּלוּ נְשָׁמָה גְדוּלָהּ, שְׁבָה תְלוּיִים כַּמָּה נְשָׁמוֹת, לְפַעְמִים כְּשֶׁהִיא

מבוית או פראי). הנשמות בנות המזל יחזרו לעולם־הזה כבני־אדם. תיקון הנשמה מצריך שהיא תעלה מצורת החיים הנמוכה יותר שבה התגלגלה ותגיע למדרגת התיקון הנחוצה לה. עונש זה עשוי להימשך תקופה קצרה, או לארוך עשרות שנים, מאות ואפילו אלפים. בסופו של דבר, כל נשמה מוכרחה להגיע למדרגת אדם, שם נשלם תיקונה. האר"י דן בעניינים אלה באריכות בשער־הגלגולים (ראה פרק כב שם, עמ' ס-סג; ראה גם ליקוטי־מוהר"ן ח"א לא: ח ולא: טו).

חשוב להעיר שלמרות שגלגול נשמות הוא האמצעי להשגת תיקון, לא תמיד הדבר מתרחש מיד. לפעמים חזרתה של הנשמה לעולם־הזה מתעכבת; מאות שנים עשויות לחלוף קודם שהתהליך יחל. זו הסיבה לכך שחלק מהנשמות הערומות נעות ונדות מחוץ לשדה. הן ממתנינות לתיקון. כאן יש יתרון לנשמה שהייתה בעלת גוף קודם לכן. אף־על־פי שלא השיגה את תכליתה, ולכן מוכרחה לחזור בגלגול, היה לה בעבר גוף שבאמצעותו יכלה לעבוד את ה'. לכן הרבה יותר קל לנשמה זו לשוב לעולם־הזה בלבוש גשמי. אפילו אם היא מתגלגלת בדומם, ה"גוף" הדומם של הנשמה מאפשר לה להתחיל את התהליך של עלייה אל מדרגת מדבר (ראה גם ליקוטי־תפילות). אך עבור הנשמות חסרות הגוף שנוצרו מהוצאת זרע לבטלה אין הדבר כן. סיכוייהן להתגלגל בעולם הגשמי ולהתחיל את תהליך התיקון נמוכים לאין שיעור, מפני שמעולם לא היה להן גוף.

זו הסיבה לכך שנשמות אלו ראויות לרחמנות הגדולה ביותר. נשמה שנולדה אי־פעם בעולם־הזה בתוך גוף, אפילו אם מעולם לא קיימה מצווה, או שהיא מתחרטת על כך ולכן היא ערומה, חוזרת בכל זאת בגלגול ואפשרות התיקון מוענקת לה. אך הנשמות הערומות שנוצרו מפגם הברית – שקיומן העגום אינו תוצאת מעשיהן הרעים אלא תולדת תאוותו של אדם אחר – נראה לכאורה שגורלן נגזר שלא לזכות לתיקון לעולם. אולם, דברי רבי נחמן הנצחיים ביחס לייאוש וחוסר תקווה חלים גם כאן. רבנו אמר (ליקוטי־מוהר"ן ח"ב עח): "אין שום ייאוש בעולם כלל! ואיך שהוא, אפילו אם נפל למקום שנפל, רחמנא ליצלן, מאחר שמחזק עצמו במה שהוא, עדיין יש לו תקווה לשוב ולחזור אליו יתברך" (וראה שיחות־הר"ן ג). אולי ייאצו נשמות אלו להמתין זמן רב, אבל אפילו הן יזכו לתיקון (ראה הערה קכח, שם מובאים דברי ר' נתן כיצד אפשר ליצור "גוף" עבור נשמות אלה על־ידי חידושי תורה). כאן טמון ערכו הנפלא של התיקון הכללי של רבנו. על־ידי אמירת עשרה פרקי תהלים אפשר לפעול תיקון עבור חטא פגם הברית (ראה גם בהוספה לתורה זו).

וְגַם אָפּלוּ נְשָׁמָה גְדוּלָהּ, שְׁבָה תְלוּיִים כַּמָּה נְשָׁמוֹת,

[1] האר"י הקדוש מלמד שנשמתו של הצדיק משולה לגזע של עץ גדול, שענפיו, זלזליו ופרותיו הרבים הם נשמות תלמידיו של הצדיק (ראה שער־הגלגולים לא עמ' פג-פח). זו הסיבה לכך שנשמות מסוימות נמשכות לצדיק זה ונשמות אחרות נמשכות לצדיק אחר, שכן כל נשמה צומחת מ"עץ" אחר. בהקשר שלנו, העצים הם הנשמות הגדולות ביותר, של הצדיקים, והנשמות הקטנות יותר תלויות בהם לקיומן. לעתים נשמתו של צדיק שכזה יוצאת מן השרה כדי לסייע לאחת מן הנשמות התלויות בו, כמתואר בהערה הבאה.

יִוצֵאת לַחַוִּין, קָשָׁה לָהּ לַחֲזֹר לְשֵׁם.

וְהֵם כָּלֵם מְבַקְשִׁים וּמְצַפִּים עַל בַּעַל הַשְּׂדֵה, שְׂיִיכַל לְהַתְעַסֵּק בְּצַרְךָ
תְּקוּנָם. וַיֵּשׁ נִשְׁמָה, שְׂתִקוּנָה עַל־יְדֵי מִיתָה שֶׁל אֶחָד, אוֹ עַל־יְדֵי

לְפַעֲמִים כְּשֶׁהִיא יֹצֵאת לַחַוִּין, קָשָׁה לָהּ לַחֲזֹר לְשֵׁם.

[ח] רבי נחמן מטשעהרין (בעל הפרפראות-לחכמה) מצטט בספרו יקרא דשבתא (סה עמ' קיב) את דברי האר"י שקודם כניסת שבת, משה רבנו וגדולי הצדיקים יורדים אל תחום הסיטרא-אחרא כדי להציל משם נשמות רבות ככל האפשר (שערה-כוונות ענין מזמור שיר ליום השבת עמ' מט). מן התורה שלנו אנו למדים שנשמות אלה אינן מסוגלות לעלות בכוחות עצמן; הן מצויות מחוץ לשדה ואינן יכולות להיכנס. לכן משה וגדולי הצדיקים יורדים ממדרגתם כדי לעזור לחוטאים שמחוץ לשדה לשוב. אולם, כפי שרבי נחמן מלמד במקום אחר, מי שיורד לתחום הסיטרא-אחרא כדי לסייע לאחרים לשוב אל ה' (דהיינו, להיכנס אל השדה) צריך להיות זהיר מאוד, ולא, הרע שברשעים ידבק בו וימשוך אותו מטה אל הקליפות (תורה נט : א).

וְהֵם כָּלֵם מְבַקְשִׁים וּמְצַפִּים עַל בַּעַל הַשְּׂדֵה, שְׂיִיכַל לְהַתְעַסֵּק בְּצַרְךָ תְּקוּנָם.

[ט] הכוונה לנשמות אשר יצאו מן השדה בגלל חטאיהן שלהן. כולן זקוקות לתיקון שרק הצדיקים הגדולים, אלו שהם בגדר 'בעל השדה', יכולים לפעול. רבי נחמן יסביר מיד כיצד יכול אדם לזכות לתואר 'בעל השדה'.

וַיֵּשׁ נִשְׁמָה, שְׂתִקוּנָה עַל־יְדֵי מִיתָה שֶׁל אֶחָד,

[י] בכתב-היד: "כי יש נשמה שתיקונה...". כשהעתיק רבי נחמן את מגוריו לאומן בשנת תק"ע, הוא דיבר על תיקוני נשמות, וסיפר את המעשה הבא (חיי-מוהר"ן קצ):

פעם אחת בא הבעל שם טוב זכרוננו לברכה לאיזה מקום, והיה שם במרה שחוריה ועצבות גדול מאד והפירו בו שיש לו מרה שחורה. אף מי יפתח פיו לשאל אותו על זה. והיה כף יום ונחצי. אחר כך בערב שבת אחר חצות צוה הבעל שם טוב זכרוננו לברכה שיבקשו כל האורחים הנמצאים בעיר להביאם אצלו שיאכלו עמו בשבת. ולא היה שם הרבה אורחים רק מצאו שני אורחים הולכי רגל והביאום אליו. אחר כך שמעו ששען עמהם הבעל שם טוב זכרוננו לברכה, ואמר ובנו זכרוננו לברכה שאינו זוכר היטב את המעשה איך היה. אף תמצית הענין היה שבאותו המקום היו שם נשמות משלש מאות שנים שלא היה להם עליה, וכשבא הבעל שם טוב זכרוננו לברכה לשם נתקבצו כלם אליו כי הם מצפים תמיד על איש כזה שיוכל לתקנם, ומחמת זה היה לו עצבות, פי היה כבד עליו ענין זה מאד. והענין היה פי היה בלתי אפשרי לתקנם כי אם על ידי פטירתו, וזה היה קשה לו מאד. על כן היה בעצבות והזמין לו השם ותברך אלו השנים, ועל ידי זה נצול הבעל שם טוב זכרוננו לברכה. וכמדומה שלא לו השנים הנ"ל הגיע להם הזק על ידי זה.

ייתכן שאותם השניים היו קשורים לנשמות שהיו זקוקות לתיקון.

מצוה ועבודה של אחד.

ומי שרוצה לחגר מתניו, להכניס עצמו להיות הוא הפעל השדה, צריך להיות איש אמוד ותקיף, וגבור חיל, וחקם, וצדיק גדול מאד. פי צריך להיות אדם גדול ומפלג במעלה מאד. ויש אחד, שאינו

הדוגמה הידועה ביותר למיתה של צדיק כדי לפעול תיקון היא סיפורם של עשרת הרוגי מלכות (המפורט בפיט "אלה אזכרה" הנאמר ביום־הכיפורים ובתשעה באב). מובא בקבלה שכשנשמות צדיקים מסתלקות מן העולם, הן פועלות שעשועים ואחדות גדולה בעליונים (וזהר ח"א פב, ב). על־ידי אחדות זו, הדינים נמתקים, עוונות נמחלים, והשפע חוזר להישפע בעולם. במהלך ימי הכיבוש הרומאי בארץ־ישראל וחורבן בית שני, נבחרו עשרה מגדולי חכמי ישראל (ובהם רבי עקיבא, רבן שמעון בן גמליאל, רבי ישמעאל) לסבול עינויים ולמות על קידוש השם בייסורים נוראים. מיתתם של צדיקים אלה פעלה בשמים כפרת עוונות עבור ישראל. האר"י מבאר שעשרת הרוגי מלכות סבלו סבל נורא כל־כך מפני שהם היו גלגולי נשמות עשרת אחי יוסף, שמכרו אותו לעבדות (עץ־חיים לט: א עמ' רכה–רכז). הגמרא מלמדת שכאשר פיתחה אשת פוטיפר את יוסף, הוא היה קרוב מאוד להיכנע ליצרו. אף־על־פי שבסופו של דבר עמד בניסיון, בכל זאת "יצאה שכבת זרעו מבין ציפורני ידיו" (סוטה לו, ב). בסך הכול יצאו ממנו עשר טיפות, והנשמות שנוצרו מהן התגלגלו בעשרת הרוגי מלכות (שערי־הגלגלים לד עמ' ק). כפי שמבאר האר"י הקדוש, מסירות נפש זו למען אחרים אפשרה לצדיקים הגדולים הללו לפעול תיקון ולהעלות את הנשמות שאבדו במלכודות הסיטרא־אחרא (שם לו; עץ־חיים שם) – דהיינו, מחוץ לשדה. (להרחבה ביחס לעשרת הרוגי מלכות ולהסבר כיצד מיתתם תיקנה את נשמות בני דורם ואפילו בני הדורות שאחריהם, ראה ליקוטי־מוהר"ן ח"א רס; ראה גם ליקוטי־מוהר"ן ח"א לא: טו הערה קסח).

או על־ידי מצוה ועבודה של אחד.

נשמות שנפלו לסיטרא־אחרא ונלכדו שם יכולות לפעמים לעלות על־ידי תפילה וייחודים ^[יא] שהצדיק פועל, או על־ידי מצוות שאדם מקיים (שערי־הגלגלים יג עמ' מג–מד). המקובלים מבארים שהנשמות שמחוץ לשדה נענשות בכך שנגזר עליהן לנוע ולנוד ברחבי העולם. אך קורה ונשמתו של רשע הנוודת ממקום למקום נקשרת בנשמתו של אדם צדיק. הדבר קורה למשל כאשר אדם צדיק כועס, וכך חושף עצמו להשפעה לא רצויה זו של נשמה אחרת עליו. אם הצדיק עושה אז תשובה, גם נשמת הרשע נהנית מכך. היא יכולה אפילו לזכות לעלייה כזו שתשיב אותה אל השדה (ראה גם ליקוטי־מוהר"ן ח"א לא: ח הערה פב).

ומי שרוצה לחגר מתניו, להכניס עצמו להיות הוא הפעל השדה, צריך להיות איש אמוד ותקיף, וגבור חיל, וחקם, וצדיק גדול מאד. פי צריך להיות אדם גדול ומפלג במעלה מאד.

^[יב] ראה לעיל, הערה ג, שהשדה מקביל למלכות, השורש הכולל של הנשמות. האר"י מבאר: כל הנשמות נכנסות אל המלכות בבחינת 'עיבור' (=הריון), ואז יוצאות מן המלכות

יכול לגמר הענין כי אם עם מיתתו. ואפלו לזה צריך להיות גדול
 מאד, כי יש כמה וכמה גדולים, שאפלו עם מיתתם לא יועילו. רק
 אם יש אדם גדול ומפלג במעלה מאד מאד, יכול לגמר מה שצריך
 בחיים חיותו. כי הרבה יסורין ודברים קשים עוברין עליו, אך על
 ידי גדלותו ומעלתו עובר על כלם, ועושה פעולות השדה כמו
 שצריך.

בבחינת 'לידה' (שערהגלגולים יב-יג עמ' מג-מד; ראה גם ליקוטימוהר"ן ח"א ב: ז הערה סה).
 הצדיק הגדול מאוד המבקש להיעשות לבעל השדה צריך להשיג מדרגה רוחנית הגבוהה
 מן המלכות. לכל הפחות עליו להגיע למדרגת יסוד, הספירה שמעל המלכות וזו שאליה
 מקביל הצדיק בכללות. כך, כדי לזכות להיות בעל השדה, אדם צריך להיות צדיק גדול
 מאוד, עד כדי כך שהוא מהווה שורש לכל הנשמות הזקוקות לטיפול ולתיקון (ראה גם לעיל,
 הערה ז). התכונה הראשונה שרבנו מזכיר כאן, "אמוד" פירושה 'שקול' ומחושב. עם כל
 תקיפותו ועוצמתו של הצדיק, עליו להיות כזה השוקל היטב את כל מעשיו.

יש אחר, שאינו יכול לגמר הענין כי אם עם מיתתו. ואפלו לזה צריך להיות גדול
 מאד,

[יג] כמו אצל עשרת הרוגי מלכות שהוזכרו בהערה י. עשרת החכמים הללו היו גדולי צדיקי
 דורם, וכל אחד מהם השיג מדרגה רוחנית נשגבת במיוחד. בכתב היד: "... ואפילו לזה
 צריך להיות אדם גדול ומפלג במעלה מאוד".

כי יש כמה וכמה גדולים, שאפלו עם מיתתם לא יועילו.

[יד] זאת משום שנשמתם לא הייתה שורש לנשמות אחרות. כפי שציינו לעיל (הערה ג),
 הצדיקים השונים מקבילים לעצי השדה. הם התוצרת שלו, ולכן אינם במדרגת בעל השדה.

רק אם יש אדם גדול ומפלג במעלה מאד מאד, יכול לגמר מה שצריך בחיים
 חיותו. כי הרבה יסורין ודברים קשים עוברין עליו, אך על ידי גדלותו ומעלתו
 עובר על כלם, ועושה פעולות השדה כמו שצריך.

[טז] בכתב-היד: "... אך על-ידי גדלותו ורוממותו ומעלתו עובר על כולם ואינו חושש להם
 ועושה פעולות השדה כמו שצריכים כולן". רבי נחמן מבאר כעת שהייסורים שבעל
 השדה עובר נועדו לתקן את נשמות בני האדם, ושייסורים אלה באים במקום מיתה.
 לפעמים צדיק מוכרח למות כדי לפעול אחדות גדולה בעליונים. ולפעמים הצדיק מפקיר
 מרצון את שמו ואת כבודו, כיוון שהביזיונות שהוא סובל אז שקולים למיתה (ראה ליקוטי-
 מוהר"ן ח"א טו). הייסורים הנוראים שבעלי השדה השונים סובלים ומקבלים על עצמם למען
 שמו יתברך מאפשרים להם להמשיך לחיות ולדאוג לצורכי השדה – דהיינו לתקן את
 הנשמות הזקוקות לכך (וראה בהוספה בסוף התורה ביחס לייסוריו של רבנו בעצמו).

וּכְשׁוֹזֹכָה לְתַקֵּן הַנְּשָׁמוֹת וְלִהְכַנִּיסָם, אֲזִי טוֹב וַיִּפֶּה מְאֹד לְהַתְּפַלֵּל,
כִּי אֲזִי הַתְּפִלָּה עַל תְּקוּנָה.

וְזֶה הַבַּעַל הַשְּׂדֵה, הוּא מְשַׁנֵּיחַ וּמְשַׁתַּדֵּל תְּמִיד לְהַשְׁקוֹת הָאֵילָנוֹת
וְלַגְדֹּלָם, וּבִשְׂאֵר תְּקוּנֵי הַשְּׂדֵה, וְלִהְרַחֵק הָאֵילָנוֹת זֶה מִזֶּה הִרְחַקָה
הָרְאוּי, שְׁלֹא יִכְחִישׁ אֶחָד אֶת חֵבְרוֹ. כִּי לְפַעְמִים צָרִיךְ לְהִרְאוֹת

וּכְשׁוֹזֹכָה לְתַקֵּן הַנְּשָׁמוֹת וְלִהְכַנִּיסָם, אֲזִי טוֹב וַיִּפֶּה מְאֹד לְהַתְּפַלֵּל,

[טז] בכתב היד נוספה מילה משמעותית: "...אזי טוב ויפה מאוד להם להתפלל". הדבר אמור
בפרט כלפי נשמות האנשים החיים, כיוון שכפי שמסביר רבי נחמן, לאחר "שזוכה לתקן
הנשמות ולהכניסם" אל השדה, "אזי טוב ויפה מאוד להם להתפלל".

ר' נתן מוסיף (קיצור ליקוטי־מוהר"ן סה: א): "כל מי שרוצה לרחם על נשמתו שלא תהיה
ערומה ונעה ונדה מחוץ לשדה, צריך לבקש ולהתחנן הרבה לפני השם יתברך כל ימיו,
שיזכה להתקרב לצדיק הזה שהוא בעל השדה". רק אז יכול אדם לקוות להשיג תפילה
מתוקנת (ראה בהערה הבאה).

כִּי אֲזִי הַתְּפִלָּה עַל תְּקוּנָה.

[יז] הפרפראות־לחכמה מבאר שהסיבה לכך ששובו של אדם לשדה מתקן את התפילה היא
שנשמתו נתקנה. הנשמה, מלמד רבי נחמן במקום אחר (ליקוטי־מוהר"ן ח"ב א: יב), היא מקור
התפילה העיקרי. לכן תיקון הנשמה מתקן ומשלים את התפילה. כשבעל השדה בוחן את
נשמתו של אדם ומביא אותה לתכליתה, כפי שיבאר רבנו בסעיף ב, אדם זה נעשה מסוגל
להתפלל, וחובתו להתפלל.

כאמור בהערה הקודמת, על־פי נוסח כתב־היד מי שטוב להן להתפלל הן הנשמות עצמן.
לעומת זאת, אם נקרא את הנוסח הנדפס כמו שהוא, "אזי טוב ויפה מאוד להתפלל",
הפירוש יהיה ששוכני השדה הם אלה שטוב להם להתפלל: ככל שגדל מספרן של הנשמות
המובאות אל השדה ונתקנות, כך אלו המצויים כבר בשדה, שהשיגו כבר מידה של
רוחניות, מסוגלים להשיג תפילה מתוקנת.

וְזֶה הַבַּעַל הַשְּׂדֵה, הוּא מְשַׁנֵּיחַ וּמְשַׁתַּדֵּל תְּמִיד לְהַשְׁקוֹת הָאֵילָנוֹת וְלַגְדֹּלָם, וּבִשְׂאֵר
תְּקוּנֵי הַשְּׂדֵה,

[יח] כאמור לעיל (הערה ג), השפע יורד מספירת החכמה כדי לקיים את השדה. לכן ספירת החכמה
מתוארת לעתים קרובות כמעין או כנביעה של שפע וברכה (ראה ליקוטי־מוהר"ן ח"א לד: ה
הערה מא; ראה גם שם ח: ז הערה מח). הצדיק הגדול, בעל השדה, צריך להמשיך כמויות מדודות
מן המעין הזה כדי להשקות ולטפח כראוי את הנשמות, שכולן תחת השגחתו ואחריותו.

וְלִהְרַחֵק הָאֵילָנוֹת זֶה מִזֶּה הִרְחַקָה הָרְאוּי, שְׁלֹא יִכְחִישׁ אֶחָד אֶת חֵבְרוֹ.

[יט] לכל עץ יש צרכים מיוחדים משלו: כמה השקיה דרושה לו, כמה חומרי תזונה עליו לינוק

לְמַקְרָב גְּדוֹל הַרְחָקָה גְּדוֹלָה, כְּדֵי שְׁלֹא יִכְחִישׁ אֶת חֲבֵרוֹ.

ב וְדַע, שְׂכֵפְשֶׁהֶנְשָׁמוֹת עוֹשִׂין פְּרוֹת, שְׁעוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מְקוֹם. אֲזִי מְאִירִין עֵינֵי בְּעַל הַשְּׂדֵה, וַיְכוּלִין לְהִיּוֹת צוֹפִין וְרוֹאִין בְּמְקוֹם שְׂצָרֶיךָ.

מִן הָאֲדָמָה, כְּמֵה שֶׁמֶשׁ אוֹ צֶל נְחוּצִים לְהַתְפַּתְחוֹתוֹ הַתְּקִינָה, וְכֵן הֵלָא. כֵּן הִדְבַּר אֲצֶל כָּל מִינֵי הָעֲצִים וְהַצְּמִחִים הַגְּדוֹלִים בְּשֵׂדֵה. חו"ל דַּיִם בְּכֵמָה מִן הַצְּרִיכִים הַמְּסוּיָמִים הַלְלוּ בְּמִשְׁנָה (לְמִשְׁל מִשְׁנָה פָּאָה ג: ג; שְׁבִיעִית א: ו), שְׁבָה מְדוּבָר עַל הָאִיסוּר לְעַרְבֵב זְרַעִים אוֹ לְהַרְכִּיב עֲצִים וְכו'. רַבִּי נַחֲמָן מְלָמֵד כֵּאֵן שֶׁמֶשׁ כֶּשֶׁם שֶׁכֵּל עֵץ זָקוֹק לְהַשְׁגַּחַה מִיּוֹחַדָּת עֲבוּרוֹ, כֵּךְ גַּם נִשְׁמַתוֹ שֶׁל כָּל אָדָם. לְכֵן בְּעַל הַשְּׂדֵה מוֹכֵרָח לְהַכִּיר הֵיטֵב אֶת הַנִּשְׁמָה, וְלִטְפַח אוֹתָהּ בְּהַתָּאֵם לְצִרְכֵיהֶם הַמִּיּוֹחַדִּים.

כִּי לְפַעְמִים צָרִיךְ לְהִרְאוֹת לְמַקְרָב גְּדוֹל הַרְחָקָה גְּדוֹלָה, כְּדֵי שְׁלֹא יִכְחִישׁ אֶת חֲבֵרוֹ. רַבִּי נַחֲמָן מְסִיִּים אֶת הַסְּעִיף הָרֵאשׁוֹן שֶׁל הַתּוֹרָה בְּמִסְקָנָה אַחַת נוֹסֶפֶת הָעוֹלָה מִן הַהִקְבָּלָה ^[כ] בֵּין עֲצֵי הַשְּׂדֵה וּבֵין נִשְׁמוֹת בְּנֵי־אָדָם. כְּמֵה מִתְלַמְדֵיּוֹ הַקְּרוּבִים שֶׁל הַצְּדִיק זוֹכִים לְהַתְקַדְמוֹת רוּחָנִית יוֹצֵאת דוֹפֵן, בְּזָכוֹת מֵאֲמָצִי הַצְּדִיק וּמֵאֲמָצִיהֶם שֶׁלֹּהֶם. אַחֵרִים אִינֶם מְצַלִּיחִים כֹּל־כֵּךְ. לְכֵן אֲפֻשֶׁר שֶׁאֶחָד מִן הַתְּלַמִּידִים "יִצְמַח" יוֹתֵר מִחֲבֵרוֹ, וַיִּתְחַיֵּל לְחַסּוֹם אֶת אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ מִפְּנֵיו. בְּמִקְרָה שְׂכוּזָה הַצְּדִיק מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּחִכְמָתוֹ הַנִּפְלְאוּה וְהַבְּנָתוֹ הָעֵמוּקָה בְּנִשְׁמַת הָאָדָם, וּמִטְפֵּל בְּעֵינָיו הַשְּׂדֵה כֵּךְ שֶׁתְּלַמְדֵיּוֹ הַמְּצַלִּיחִים בְּעַבּוּדָתָם לֹא יִחְטְאוּ בְּהַתְנַשְׁאוֹת, וְהַתְּלַמִּידִים הַפְּחוֹת מְצַלִּיחִים לֹא יִתְאִישּׁוּ כֹל־כֵּךְ, עַד שִׁיּוֹתְרוּ לְגַמְרֵי עַל שְׂאִיפוֹתֵיהֶם הָרוּחָנִיּוֹת. לְפַעְמִים, מְצִיִּין רַבְּנוֹ, הַדְּבַר דּוֹרֵשׁ מִן הַצְּדִיק לְהַתְרַחֵק מִתְּלַמְדֵיּוֹ הַקְּרוּב יוֹתֵר וְלְהַתְנַכֵּר אֵלָיו, כֵּךְ שֶׁלֹּא יֵאֲפִיל עַל אַחֵרִים וַיִּגְמַד אוֹתָם (רֵאָה גַם תּוֹרָה סג: ב-ג).

עַד כֵּאֵן: יִשְׁנוּ שְׂדֵה שְׂכוֹ גְּדוֹלוֹת נִשְׁמוֹתֵיהֶם שֶׁל מֵי שְׁשׁוּמְרִים תּוֹרָה וּמְצוּוֹת. נִשְׁמוֹת אַחֵרוֹת נְעוֹת וְנִדּוֹת מִחוּץ לְשְׂדֵה זֶה – מִשׁוּם שֶׁהֵן חֲסֵרוֹת מְלַבּוּשִׁים שֶׁל תּוֹרָה וּמְצוּוֹת וְלִכֵּן אִינֶן רִשְׁאוֹת לְהִיכַנֵּס, אוֹ מִשׁוּם שֶׁעוֹבּוּ אֶת הַשְּׂדֵה וּמִתְקַשׁוֹת לְחִזּוֹר. יִשְׁנוּ גַם בְּעֵלִים לְשְׂדֵה, צְדִיק גְּדוֹל מְאֹד, הַמְּטַפֵּל בְּנִשְׁמוֹת שְׂכָתוֹךְ הַשְּׂדֵה וְגַם מִחְפֵּשׂ דְּרִכִּים לְתַקֵּן אֶת הַנִּשְׁמוֹת הַלְכוּדוֹת מִחוּצָה לוֹ.

ב וְדַע, שְׂכֵפְשֶׁהֶנְשָׁמוֹת עוֹשִׂין פְּרוֹת, שְׁעוֹשִׂין רְצוֹנוֹ שֶׁל מְקוֹם.

כְּמִבּוֹאֵר לְעִיל (סְעִיף א וְהַעֲרָה ג) הָעֲצִים וְהַצְּמִחִים שֶׁל הַשְּׂדֵה הָעֵלִיּוֹן הֵם הַנִּשְׁמוֹת הַשְּׁנוֹנוֹת הַגְּדוֹלוֹת שֶׁם, הַנִּיזוּנִים מִן הַשְּׂכִינָה, תּוֹרָה שְׁבַע־לְפָה. מִמִּילָא, הַ"פְּרוֹת" שְׁעִצִּים־נִשְׁמוֹת אֵלֶּה עוֹשִׂים הֵם תּוֹצְרֵיהֶם שֶׁל הַתּוֹרָה שְׁבַע־לְפָה – דֵּהִינּוּ, תּוֹרָה וּמְצוּוֹת, שֶׁהֵן רְצוֹן ה'. הָאָדָם עוֹצֵם אֶז אֶת עֵינָיו בְּפָנֵי פִּתּוּי עוֹלָם־הַזֶּה וְהַנִּשְׁמָה זוֹכָה לְדַבֵּר דִּיבּוּרִים מִתּוֹקְנִים.

אֲזִי מְאִירִין עֵינֵי בְּעַל הַשְּׂדֵה, וַיְכוּלִין לְהִיּוֹת צוֹפִין וְרוֹאִין בְּמְקוֹם שְׂצָרֶיךָ.

^[כב] בְּעַל הַשְּׂדֵה הוּא צְדִיק אֲמַת. הוּא מְטַפֵּל בְּשֵׂדֵה הָעֵלִיּוֹן וּמִשְׁגִּיחַ עַל הַנִּשְׁמוֹת הַגְּדוֹלוֹת שֶׁם. תְּשׁוּמַת הַלֵּב הָאִישִׁית שֶׁהוּא מְעַנִּיק לְכָל נִשְׁמָה מֵאֲפֶשֶׁרֶת לָהּ לְצַמּוֹחַ מִבְּחִינָה

זוה בְּחִינַת: "שְׂדֵה צְפִים". אֲבָל כְּשֵׁאִין עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ יִתְבָּרַךְ, חֵם

רוחנית (סעיף א). כאן רבי נחמן מוסיף את המרכיב ההדדי שבמערכת היחסים בין הצדיק ובין הנשמות שתחת השגחתו. שורשן של כל הנשמות, הן אלו הגדלות בתוך השדה והן אלו הנדות ונעות מחוצה לו – נמצא אצל הצדיק. אך אפילו הצדיק הגדול ביותר אינו יכול לסייע לתלמידיו אלא אם הם נוטלים חלק בתיקונם מתוך הכרה באחריותם. יתרה מזו, ללא תלמידיו הצדיק חסר את היכולת לתקן את הנשמות הערומות וכל נשמה אחרת הלכודה מחוץ לשדה. המחשה לדבר בגערותו של ה' למשה כשעלה לשמים לקבל את התורה, ובעודו שם חטאו בני־ישראל בעגל. ה' אמר למשה (שמות לב ז) "לך רד, כי שחת עמך". חז"ל מפרשים את דברי ה' כך (ברכות לב, א): "אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: משה, רד מגדולתך! כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל, ועכשיו ישראל חטאו – אתה למה לי?" חז"ל מוסיפים: "מיד תשש כוחו של משה ולא היה לו כוח לדבר". מכאן אנו למדים שהצדיק משיג מדרגות עליונות דווקא כשישראל דבקים בה'. אם הם מתרשלים בעבודתם, גם הצדיק סובל מכך. בהקשר שלנו, הדבר מתבטא בהפחתת יכולתו של הצדיק לפעול את תיקוני השדה (ראה גם ליקוטי־מוהר"ן ח"א מט: ח הערה קנח). ההיפך מכך הוא כאשר תלמידי הצדיק "עושים פְּרוֹת". תהא מדרגתו של האדם אשר תהא, בשעה שהוא שומע להדרכתיו ולתורתו של הצדיק, הוא עושה פְּרוֹת. כל אדם יכול להגביר את כוחו של הצדיק באמצעות מעשיו הטובים, כך שתגדל היכולת שלו לטפל בשדה, ויתגבר עומק ההבחנה שלו, הנחוץ לשם כך. הצדיק מרחיב אז את השפעתו עוד יותר, ומשיב רבים נוספים אל השדה (ביאור־הליקוטים ג).

זוה בְּחִינַת (במדבר כג יד): "שְׂדֵה צְפִים".

[כג] רש"י מפרש ש"שדה צפים" הוא נקודת תצפית גבוהה שבה יכול הצופה לסקור שטח גדול ולזהות מראש אויבים מתקרבים. בהקשר שלנו הדבר מתייחס לצדיק המסוגל לצפות ולראות היכן נחוץ טיפול ותיקון. להלן, בסעיף ג, רבי נחמן דן באריכות בחשיבות הראייה בהקשר של התורה שלנו. בהמשך סעיף זה הוא מפתח את הרעיון של בעל השדה המתקן את הנשמות ומרחיב את דבריו דלעיל שכשהדבר אכן מתרחש, "אזי טוב ויפה מאוד להתפלל".

מסופר בתורה שכשביקש בלק את עזרתו של בלעם להביס את עמ־ישראל, הוא לקח אותו אל שדה צופים, כדי שבלעם יוכל לראות חלק ממחנה ישראל ולקלל אותם משם. הזוהר מלמד שלבלעם הייתה "עין רעה". כל דבר שהביט בו – נתקלל (זוהר ח"ג וו, ב). בניגוד לצופה בקדושה, המבקש לפעול תיקון, בלעם היה צופה של טומאה, שניסה להדיח בני־אדם ולהרחיקם מאת ה' – דהיינו, אל מחוץ לשדה הנשמות. הכלייקר, בפירושו לפסוקים אלה בתורה, מוסיף שבתחילה בלעם ניסה לקלל את האבות הקדושים – בהקשר שלנו, הצדיקים ומנהיגי עמ־ישראל. כשהדבר לא צלח בידו, הוא ניסה שוב, וקיווה להטיל את עינו הרעה בנשמות הנמוכות יותר כדי לפתותן לחטא. הפעם עלה הדבר בידו, למרבה הצער.

וְשָׁלוֹם, אֲזִי נִתְחַשְׁכִּים עֵינָיו, חֵס וְשָׁלוֹם. וְזֶה בְּחִינַת: "שְׂדֵה בּוֹכִים", כִּי בְּכִי הוּא קִלְקוֹל הָרְאוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: "וַיֵּשְׁבוּ הָעֵבִים אַחֲרֵי הַגָּשָׁם", וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ, זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָה: 'זֶה הָרְאוֹת שֶׁהוֹלֵךְ אַחֲרֵי הַבְּכִי'.

וּכְשֶׁעֵינָיו מְאִירוֹת וְצוֹפוֹת, בְּבְחִינַת 'שְׂדֵה צוֹפִים' הֵנ"ל, אֲזִי יָכוֹל לְהִסְתַּפֵּל בְּכָל אֶחָד וְאֶחָד, לְהִבְיֹאוֹ אֶל הַתְּכֵלִית. הֵינּוּ שְׂיָכוֹל

אֲבָל כְּשֶׁאֵין עוֹשֵׂין רְצוֹנוֹ יִתְבַּרֵךְ, חֵס וְשָׁלוֹם, אֲזִי נִתְחַשְׁכִּים עֵינָיו, חֵס וְשָׁלוֹם. וְזֶה בְּחִינַת: "שְׂדֵה בּוֹכִים",

[כד] בימים עברו היה נהוג שמסע הלוויה יעצור בקצה בית העלמין, ושם היו מקוננים על המת ומספידים אותו. לכן מקום זה נקרא "שדה בוכים". שדה בוכים נחשב למקום טמא (מועד קטן ה, ב; רש"י שם ד"ה שמפטרין). בהקשר שלנו, כשנשמתו של אדם יוצאת מן השדה, הדבר קורה בגלל חטא שהוא חטא. במונחים רוחניים, הוא נכנס למציאות של טומאה. כמבואר לעיל (הערה כב), החטא מקטין את יכולתו של הצדיק לתקן נשמות. יכולת הראייה שלו מתמעטת, וחסרה לו הראייה הנדרשת לשם טיפול בשדה העליון.

כִּי בְּכִי הוּא קִלְקוֹל הָרְאוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: "וַיֵּשְׁבוּ הָעֵבִים אַחֲרֵי הַגָּשָׁם", וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ, זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָה (שבת קנא, ב): 'זֶה הָרְאוֹת שֶׁהוֹלֵךְ אַחֲרֵי הַבְּכִי'.

[כה] דברי חז"ל אלו הם חלק מפירושם לתיאורו הפיזי של שלמה המלך את תהליך ההזדקנות, בסוף ספר קהלת (יב ב): "ושבו העבים אחר הגשם" הוא משל להתמעטות יכולת הראייה בשל ריבוי הדמעות המחלישות את העיניים. כך, כשנשמה עוזבת את השדה העליון – אבדן הגורם לשפיכת דמעות צער – השדה הופך ל"שדה בוכים". אבדן הנשמה משמעו התעמעמות של כוח הראייה של בעל השדה. כיוון שראייתו נחלשת, הוא אינו מסוגל עוד לראות את כל הנחוץ לו לראות כדי לפעול תיקון לנשמות השדה.

וּכְשֶׁעֵינָיו מְאִירוֹת וְצוֹפוֹת, בְּבְחִינַת 'שְׂדֵה צוֹפִים' הֵנ"ל,

[כו] רבי נחמן לימד לעיל (הערה כב) שענינו של הצדיק מאירות כשישראל לומדים תורה ומקיימים מצוות, שהן "רצונו של מקום".

אֲזִי יָכוֹל לְהִסְתַּפֵּל בְּכָל אֶחָד וְאֶחָד, לְהִבְיֹאוֹ אֶל הַתְּכֵלִית.

[כז] 'תכלית' פירושה המטרה והיעוד הסופי של הדבר. מטרתו של אדם בעולם־הזה היא לדעת את ה' ולעבוד אותו באמת. היעד הסופי הוא העולם־הבא. שתי משמעויות המילה 'תכלית' – מטרה ויעוד – משמשות בתורה שלנו. כאן רבי נחמן מתמקד בתיקון נשמות בני־האדם החיים, כיוון שעליהם להגשים את תכליתם־מטרתם בחייהם.

לְהִסְתַּכֵּל בְּהַדְבּוּר שֶׁל כָּל אֶחָד, אִם אֵינוֹ עַל תְּקוּנוֹ בְּשִׁלְמוֹת, מִחֲמַת
שֶׁרְחוּק מֵהַתְּכָלִית עֲדוּן, אֲזִי הוּא מְבִיאוֹ אֶל הַתְּכָלִית, וְאִזּוֹ הַדְבּוּר
בְּהֵגֵן בְּשִׁלְמוֹת.

כִּי כָּל דְּבּוּר וְדְבּוּר הוּא עוֹלָם מְלֵא, וְכִשְׁאָדָם עוֹמֵד לְהַתְּפַלֵּל,

הֵינּוּ שֵׁיכוֹל לְהִסְתַּכֵּל בְּהַדְבּוּר שֶׁל כָּל אֶחָד, אִם אֵינוֹ עַל תְּקוּנוֹ בְּשִׁלְמוֹת, מִחֲמַת
שֶׁרְחוּק מֵהַתְּכָלִית עֲדוּן,

[כח] רבי נחמן מטפל כעת ביחס שבין הדיבור לתכלית. הדיבור מקביל למלכות ולשכינה (ראה נספח: הפרצופים) – דהיינו, השדה שבו גדלות הנשמות (הערה ג). הצדיק מביט אל תוך נשמתו של אדם מתוך כוונה להביאה אל תכליתה המיוחדת. השבת הנשמה אל תוך השדה היא אס-כן משל להשגת דיבור מתוקן. כשהדיבור עולה למדרגתו הגבוהה ביותר, מתגלים יפי השדה ופרותיו. כעת ירחיב רבי נחמן על הקשר הזה.

אֲזִי הוּא מְבִיאוֹ אֶל הַתְּכָלִית, וְאִזּוֹ הַדְבּוּר בְּהֵגֵן בְּשִׁלְמוֹת.

[כט] דיבורו של אדם הוא אמת המידה למידת התיקון של נשמתו. כשהנשמה נלכדת מחוץ לשדה העליון, המלכות, היא נעקרת משורשה ורחוקה מלהיות בעלת דיבור מתוקן. בעל השדה שהצליח לזכך את ראייתו יכול לאבחן את הפגמים שבדיבור, בנשמה. הוא יכול לראות עד כמה התרחקה הנשמה מתכליתה ולסייע לה להתגבר על כך. ביאור-הליקוטים שואל: מדוע רבי נחמן מדגיש את כושר הראייה הגשמי של בעל השדה? מה תועלת יש במאור עיניו, הרי מה שדרוש לו כדי להכיר את מהותו הפנימית של האדם הוא רוח הקודש? התשובה היא שבהמשך התורה נלמד שהתמקדות בתכלית מצריכה ראייה גשמית ורוחנית בד בבד. הצדיק מביט אל התכלית בעין שכלו, ואז, כשהוא שב ממצב של ביטול (ראה סעיף ד), הוא נעזר בעיניו הגשמיות כדי להביט באדם ולראות כיצד יוכל לתקן את נשמתו (ביאור-הליקוטים לא).

כִּי כָּל דְּבּוּר וְדְבּוּר הוּא עוֹלָם מְלֵא,

[ל] האר"י הקדוש מלמד שכל העולמות נבראו באמצעות עשרים ושתיים אותיות האל"ף-ב"ת (עץ-חיים ה: ג עמ' 10). בדומה לכך, רבי נחמן מלמד ש"כל הדברים והישות שבעולם הם מהאותיות" והאותיות הן אבני הבניין הראשוניות של הבריאה (ראה ליקוטי-מוהר"ן ח"א ד: ט והערה קיב). כך כל מילה מייצגת עולם שלם, שנוצר מן האותיות המרכיבות את המילה. בנוסף, האר"י כותב שאותיות האל"ף-ב"ת מקבילות לנשמה (עץ-חיים ה: ה עמ' סח-ט), וחז"ל מלמדים שכל נשמה היא עולם בפני עצמו (סנהדרין לו, א). נשמה מתוקנת, אס-כן, מוציאה דיבור מתוקן, ואילו נשמה בלתי מתוקנת מוציאה דיבור שאינו מתוקן. בעל השדה בוחן את דיבוריו של האדם, ומהם הוא למד כיצד יוכל לסייע לנשמתו של האדם להגיע אל התכלית, התיקון השלם. משעה שאדם משיג דיבור מתוקן, האותיות

וּמְדַבֵּר דְּבוּרֵי הַתְּפִלָּה, אֲזִי הוּא מְלַקֵּט צִיצִים וּפְרָחִים וְשׁוֹשְׁנִים
נָאִים. כְּאֵדָם הַהוֹלֵךְ בְּשָׂדֵה, וּמְלַקֵּט שׁוֹשְׁנִים וּפְרָחִים נָאִים אַחַת
לְאַחַת, עַד שֶׁעוֹשֶׂה אֲגָדָה אַחַת. וְאַחֲרֵיכֵן מְלַקֵּט עוֹד אַחַת לְאַחַת
וְעוֹשֶׂה אֲגָדָה אַחֲרַת וּמְחַבְּרָם יחד, וְכֵן הוֹלֵךְ וּמְלַקֵּט וּמְקַבֵּץ כַּמָּה
וּכַמָּה אֲגָדוֹת יָפִים וְנָאִים.

כְּמוֹ כֵן הוּא הוֹלֵךְ בַּתְּפִלָּה מְאוֹת לְאוֹת, עַד שֶׁמְתַחַבְּרִים כַּמָּה
אוֹתוֹת, וְנַעֲשֶׂה מֵהֶם דְּבוּר. וְכֵן עוֹשֶׂה בְּתַבּוֹת שְׁלֵמוֹת, וְאַחֲרֵיכֵן
נִתְחַבְּרִין שְׁתֵּי הַתַּבּוֹת. וְאַחֲרֵיכֵן הוֹלֵךְ וּמְלַקֵּט יוֹתֵר, עַד שֶׁגּוֹמֵר
בְּרֻכָּה אַחַת. וְאַחֲרֵיכֵן מְלַקֵּט יוֹתֵר וְיוֹתֵר, וְהוֹלֵךְ מְאֹבּוֹת לְגַבּוּרוֹת,
וּמְגַבּוּרוֹת לְקַדְשׁוֹת, וְכֵן הוֹלֵךְ לְהֵלֵן יוֹתֵר. מִי יִפְאָר גְּדֹל פְּאָר

והמילים שהוא מוציא מפיו הן אבני הבניין שבאמצעותן הצדיק בונה עולמות אחרים,
נשמות אחרות, ומתקן אותם (ראה להלן הערות לג, לט).
לאחר שקישר רבי נחמן את הדיבור לנשמה וממילא לשדה העליון, הוא ידמה כעת את
קיבוץ האותיות לכלל מילות תפילה לקיבוץ פרחים ועשבים מן השדה, לשם יצירת זר
פרחים.

וְכִשְׁאֵדָם עוֹמֵד לְהַתְּפִלָּה, וּמְדַבֵּר דְּבוּרֵי הַתְּפִלָּה, אֲזִי הוּא מְלַקֵּט צִיצִים וּפְרָחִים
וְשׁוֹשְׁנִים נָאִים. כְּאֵדָם הַהוֹלֵךְ בְּשָׂדֵה, וּמְלַקֵּט שׁוֹשְׁנִים וּפְרָחִים נָאִים אַחַת לְאַחַת,
עַד שֶׁעוֹשֶׂה אֲגָדָה אַחַת. וְאַחֲרֵיכֵן מְלַקֵּט עוֹד אַחַת לְאַחַת וְעוֹשֶׂה אֲגָדָה אַחֲרַת
וּמְחַבְּרָם יחד, וְכֵן הוֹלֵךְ וּמְלַקֵּט וּמְקַבֵּץ כַּמָּה וּכַמָּה אֲגָדוֹת יָפִים וְנָאִים. כְּמוֹ כֵן
הוּא הוֹלֵךְ בַּתְּפִלָּה מְאוֹת לְאוֹת, עַד שֶׁמְתַחַבְּרִים כַּמָּה אוֹתוֹת, וְנַעֲשֶׂה מֵהֶם דְּבוּר.
וְכֵן עוֹשֶׂה בְּתַבּוֹת שְׁלֵמוֹת, וְאַחֲרֵיכֵן נִתְחַבְּרִין שְׁתֵּי הַתַּבּוֹת.

[לא] בכתב-היד: "... עד שמתחברים כמה אותיות ונעשה מהם דיבור אחד. וכן בתיבה שנית,
ואחר כך נתחברין שתי התיבות". בדרך זו נוצר ביטוי, למשל "ברוך אתה", מילות
הפתיחה של תפילת שמונה-עשרה, הנאמרת שלוש פעמים בכל יום. האדם ממשיך אז
ובונה באמצעות אבני הבניין הללו ברכות ותפילות שלמות, כפי שרבונו יבאר מיד.

וְאַחֲרֵיכֵן הוֹלֵךְ וּמְלַקֵּט יוֹתֵר, עַד שֶׁגּוֹמֵר בְּרֻכָּה אַחַת. וְאַחֲרֵיכֵן מְלַקֵּט יוֹתֵר וְיוֹתֵר,
וְהוֹלֵךְ מְאֹבּוֹת לְגַבּוּרוֹת, וּמְגַבּוּרוֹת לְקַדְשׁוֹת,

[לב] 'אבות', 'גבורות' ו'קדושות' הן שמותיהן של שלוש הברכות הראשונות בתפילת שמונה
עשרה. ייתכן שרבי נחמן בחר את תפילת שמונה עשרה כדוגמה משום שבהמשך הוא

הלקוטים והקבוצים, שאדם מלקט ומקבץ בדבורי התפלה.

וכשהדבור יוצא, והדבור הוא יוצא מהנפש, כמו שכתוב: "ויהי האדם לנפש חיה", ותרגומו: 'לרוח ממללא'. והדבור בא ונשמע לאזניו, כמו שאמרו רבותינו, זכרונם לברכה 'השמע לאזניך מה שאתה מוציא בפיד';

אזי הדבור מבקש ומתחנן מהנפש, לכל תפירד ממנו. ותקף כשיוצא אות ראשונה, כגון אות ביי"ת מתבת ברוך, אזי מבקש ומתחנן

ידבר על אחדות בתפילה. האר"י כותב שתפילת שמונה עשרה מקבילה לעולם האצילות, הגבוה מבין ארבעת העולמות והמסמל אחדות עליונה (שערהכוונות דרושי העמידה א עמ' קפג). יתרה מזו, בתפילת שמונה עשרה יש ברכות רבות נוספות ולכן מתאים לה ביותר המשל של קיבוץ עוד ועוד פרחים לכלל זר אחד.

וכן הולך להלן יותר. מי יפאר גדל פאר הלקוטים והקבוצים, שאדם מלקט ומקבץ בדבורי התפלה.

וכשהדבור יוצא, והדבור הוא יוצא מהנפש, כמו שכתוב: "ויהי האדם לנפש חיה", ותרגומו: 'לרוח ממללא'.

[ג] ה"תרגום" הוא תרגום התורה לארמית על-ידי אונקלוס גר הצדק. אונקלוס היה אחיינו של קיסר רומי, והוא התגייר בימי הכיבוש הרומי בארץ-ישראל וחורבן בית שני. כוח הדיבור ייחודי לאדם, והוא מה שמבדיל בינו לבין בעלי החיים בכריאה. הדבר מבוטא בפסוק המתאר את בריאת האדם (בראשית ב ז) "וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה, ויפח באפיו נשמת חיים, ויהי האדם לנפש חיה". אונקלוס מתרגם "לנפש חיה" – 'לרוח ממללא' כלומר 'לרוח מדברת'. מכאן שנפש האדם מתייחדת בכוח הדיבור. הדיבור הוא החיים האנושיים.

והדבור בא ונשמע לאזניו, כמו שאמרו רבותינו, זכרונם לברכה (ברכות טו, א) 'השמע לאזניך מה שאתה מוציא בפיד'; אזי הדבור מבקש ומתחנן מהנפש, לכל תפירד ממנו.

[ד] מוסבר בגמרא שהביטוי "שמע ישראל" נאמר בלשון ציווי: עליך להשמיע לאזנך את מה שפיך דובר. רבי נחמן מוסיף ממד עומק לדברי חכמים הללו. הוא מפרש שכשאדם מתפלל, הדיבור הבוקע מפיו מגיע אל אוזניו ומבקש מן הנפש שלא תיפרד ממנו.

ותקף כשיוצא אות ראשונה, כגון אות ביי"ת מתבת ברוך,

[ה] האות הראשונה בתפילת שמונה עשרה היא האות ביי"ת במילה "ברוך" שבתחילת ברכת

מִהַנְפֵשׁ לְבַל תִּפְרַד מִמְּנִי.

כִּי אֵיךְ תּוּכַל לְהִתְפָּרַד מִמְּנִי, לְגַדֵּל הֵהֱתַקְשְׁרוֹת וְהֶאֱהָבָה שְׂיֵשׁ בְּיַנְיָנוּ. כִּי אַתָּה רוֹאֶה אֶת יְקָר יִפְיִי וְזִיוִי וְהִדְרִי וְתִפְאַרְתִּי, וְאֵיךְ תּוּכַל לְנַתֵּק עֲצָמְךָ מִמְּנִי וּלְפָרֵד מֵאִתִּי. הֵן אֲמַת, שְׂאֵתָה צָרִיךְ לִילֵךְ יוֹתֵר, כְּדֵי לְלַקֵּט עוֹד סְגָלוֹת יְקָרוֹת וְחֲמוּדוֹת גְּדוֹלוֹת, אֲכַל אֵיךְ תּוּכַל לְפָרֵד מִמְּנִי וְלִשְׁכַּח אוֹתִי; עַל כָּל פְּנִים תִּרְאֶה, שְׂבָכָל מְקוֹם שֶׁתִּלְךָ וְתִבּוֹא לְשֵׁם לֹא תִשְׁכַּח אוֹתִי, וְלֹא תִפְרַד מִמְּנִי.

מִכָּל שֶׁכֵּן כְּשֶׁגּוֹמֵר תְּבָה אַחַת, אֲזִי כָּל הַתְּבָה מְבַקֶּשֶׁת כָּל הַנִּלְוֵל וּמְלַפֶּפֶת וּמְחַבֶּקֶת אוֹתוֹ, וְאֵינָה מִנַּחֶת אוֹתוֹ לִילֵךְ מֵאֵתָה בְּנִלְוֵל.

אבות. קודם שרבי נחמן ממשיך לתאר את הדוגמה הזו – עם האותיות רי"ש, וא"ו וכ"ף – הוא מתאר מה "אומרת" לאדם כל אות שהוציא משפתיו, כדי לשכנע את נפשו לא להיפרד ממנה ולהותיר אותה מאחור.

אֲזִי מְבַקֵּשׁ וּמִתְחַנֵּן מִהַנְפֵשׁ לְבַל תִּפְרַד מִמְּנִי.

כִּי אֵיךְ תּוּכַל לְהִתְפָּרַד מִמְּנִי, לְגַדֵּל הֵהֱתַקְשְׁרוֹת וְהֶאֱהָבָה שְׂיֵשׁ בְּיַנְיָנוּ.

[לז] שהרי הנפש והאותיות קשורות זו בזו לבלי הפרד, כמבואר לעיל (הערות ל, לג).

כִּי אַתָּה רוֹאֶה אֶת יְקָר יִפְיִי וְזִיוִי וְהִדְרִי וְתִפְאַרְתִּי,

[לז] האותיות הן פרותיה של הנשמה, וכמו הנשמה, יש בהן יופי מיוחד ממש כיופיו של השדה העליון.

וְאֵיךְ תּוּכַל לְנַתֵּק עֲצָמְךָ מִמְּנִי וּלְפָרֵד מֵאִתִּי. הֵן אֲמַת, שְׂאֵתָה צָרִיךְ לִילֵךְ יוֹתֵר, כְּדֵי לְלַקֵּט עוֹד סְגָלוֹת יְקָרוֹת וְחֲמוּדוֹת גְּדוֹלוֹת,

[לח] האות מכירה בכך שאדם צריך לסיים את ברכת אבות ולהמשיך הלאה אל ברכות גבורות וקדושות, ולהשלים את יתר תפילת שמונה עשרה, כפי שיסביר רבנו מיד.

אֲכַל אֵיךְ תּוּכַל לְפָרֵד מִמְּנִי וְלִשְׁכַּח אוֹתִי; עַל כָּל פְּנִים תִּרְאֶה, שְׂבָכָל מְקוֹם שֶׁתִּלְךָ וְתִבּוֹא לְשֵׁם לֹא תִשְׁכַּח אוֹתִי, וְלֹא תִפְרַד מִמְּנִי.

מִכָּל שֶׁכֵּן כְּשֶׁגּוֹמֵר תְּבָה אַחַת, אֲזִי כָּל הַתְּבָה מְבַקֶּשֶׁת כָּל הַנִּלְוֵל וּמְלַפֶּפֶת וּמְחַבֶּקֶת אוֹתוֹ, וְאֵינָה מִנַּחֶת אוֹתוֹ לִילֵךְ מֵאֵתָה בְּנִלְוֵל.

[לט] בכתב־היד: "...לא תשכח אותי ולא תיפרד ממני. וכן אות ר' מתיבת ברוך מבקשת ממנו כל הניל. ומכל שכן כשגומר כל התיבה אזי כל התיבה מבקשת כל הניל...". באמצעות

וּבְאַמַּת הוא צָרִיךְ וּמְכַרְח לְדַבֵּר עוֹד הַרְבֵּה דְבוּרִים, וְכַמָּה בְּרֻכּוֹת וְעֵנְיָנִים עַד גְּמַר הַתְּפִלָּה. עַל בֶּן הַכֶּלֶל – שֶׁצָּרִיךְ לַעֲשׂוֹת אֶחָד מִכָּל הַתְּפִלָּה כְּלָהּ. וּבְכָל דְבוּר שֶׁמְדַבֵּר, יִהְיֶה נִמְצָא שֵׁם כָּל הַדְּבוּרִים שֶׁל הַתְּפִלָּה, וּמֵהַתְּחִלַּת הַתְּפִלָּה עַד הַסּוּף יִהְיֶה הַכָּל אֶחָד. וּכְשֶׁעוֹמֵד בְּהַדְּבוּר הָאַחֲרוֹן שֶׁל הַתְּפִלָּה, יִהְיֶה עֲדִין עוֹמֵד בְּתַבְּחָה רֵאשׁוֹנָה שֶׁל הַתְּפִלָּה. כִּי שֶׁעַל־יְדֵיֶיהָ יוּכַל לְהַתְּפַלֵּל כָּל הַתְּפִלָּה כְּלָהּ, וְאַף־עַל־פִּיֶּכֶן לֹא יִתְפָּרַד אֶפְלוּ מֵאוֹת רֵאשׁוֹנָה שֶׁל הַתְּפִלָּה.

תיאור נוגע ללב זה, של תחנוני האותיות אל האדם הדובר אותן, מאפשר לנו רבי נחמן הצצה אל אופיה הנעלה של תפילה אמיתית. דבריו עשויים לבאר לנו גם מדוע טוב ויפה וראוי למי שנשמתו נתקנה עלידי בעל השדה, להתפלל (ראה סעיף א והערה טז). הנשמה העושה רצונו של מקום בכך שהיא מקיימת מצוות, מחזקת את כוח הראייה של הצדיק. הדבר מאפשר לו לעזור לאותה נשמה להשיג את תכליתה, ובפרט, להשיג דיבור מתוקן. כל אות היא אבן בניין שבאמצעותה אפשר לבנות ולתקן עולמות נוספים (ראה לעיל, הערה ל). כך, כשנשמתו של אדם קשורה לאותיות שהוא מתפלל, תפילה מתוקנת זו מחזקת את הצדיק, היכול אז לתקן נשמות רבות נוספות ולהביאן אל התכלית.

וּבְאַמַּת הוא צָרִיךְ וּמְכַרְח לְדַבֵּר עוֹד הַרְבֵּה דְבוּרִים, וְכַמָּה בְּרֻכּוֹת וְעֵנְיָנִים עַד גְּמַר הַתְּפִלָּה.

[מ] בכתב־היד נוסף: "... וכמה ברכות ועניינים עד גמר התפילה, והדיבורים אין מניחים לילך להלן לשכוח אותן כנ"ל." ר' נתן מוסיף שאחדות זו של התפילה צריכה לכלול לא רק את נוסח התפילה מתחילה ועד סוף, אלא גם את כל פרקי התהלים והתחינות שאדם אומר לאחריה (ליקוטי־תפילות).

עַל בֶּן הַכֶּלֶל — שֶׁצָּרִיךְ לַעֲשׂוֹת אֶחָד מִכָּל הַתְּפִלָּה כְּלָהּ. וּבְכָל דְבוּר שֶׁמְדַבֵּר, יִהְיֶה נִמְצָא שֵׁם כָּל הַדְּבוּרִים שֶׁל הַתְּפִלָּה, וּמֵהַתְּחִלַּת הַתְּפִלָּה עַד הַסּוּף יִהְיֶה הַכָּל אֶחָד. וּכְשֶׁעוֹמֵד בְּהַדְּבוּר הָאַחֲרוֹן שֶׁל הַתְּפִלָּה, יִהְיֶה עֲדִין עוֹמֵד בְּתַבְּחָה רֵאשׁוֹנָה שֶׁל הַתְּפִלָּה. כִּי שֶׁעַל־יְדֵיֶיהָ יוּכַל לְהַתְּפַלֵּל כָּל הַתְּפִלָּה כְּלָהּ, וְאַף־עַל־פִּיֶּכֶן לֹא יִתְפָּרַד אֶפְלוּ מֵאוֹת רֵאשׁוֹנָה שֶׁל הַתְּפִלָּה.

[מא] בכתב־היד: "... ובכל דיבור שמדבר יהיה נמצא שם כל הדיבורים שמתחילת התפילה עד כאן, וממהתחלת התפילה עד הסוף...". כמבואר, אדם צריך להיות מסוגל להתמקד בכל אות מבלי שאותיות ומילים שכבר אמר בתפילתו ינשרו מזיכרונו. אפילו כשהוא מתקדם בתפילה לקראת סיומה, עליו להיות מודע לחלוטין למה שכבר התפלל, וכך ליצור אחדות אחת שלמה של כל חלקי התפילה השונים. ר' נתן מסביר שאדם מן השורה אינו יכול